

Kaisa Zakrzewska
Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, Polska
349013@uwr.edu.pl

Spółeczna historia i funkcje dyskusyjnych klubów książki

The Social History and Functions of Book Discussion Clubs

Abstract: The article discusses the creation and development of book clubs from the perspective of marginalized and discriminated groups and the role these clubs play for various communities historically and today. The first part of the article explains from a historical perspective where the interest in participating in book clubs came from among groups encountering prejudice and how they contributed to development of those institutions. The second part presents the functions that reading book clubs serve for various communities, e.g. assistance in academic and professional development, a tool for therapeutic support, a place for developing psychosocial skills, creating interpersonal relationships and support networks, and an identity-forming role. The article is based on a review of available literature, primarily from English-language sources.

Keywords: book discussion clubs – reading books clubs – book clubs – social history – prejudice and discrimination

Słowa kluczowe: dyskusyjne kluby książki – czytelnicze kluby książki – kluby książki – historia społeczna – uprzedzenia i dyskryminacja

Wprowadzenie

W swojej najbardziej powszechnej i ogólnej definicji dyskusyjne klub książki rozumiany jest jako grupa kilku osób spotykających się co najmniej raz w miesiącu w celu rozmowy o wybranej wcześniej książce. Kluby takie mogą być prowadzone przez różnego rodzaju instytucje, ale mogą być też niezależnymi lub prywatnymi grupami¹. Obecnie istnieją również kluby, które funkcjonują w Internecie, które mogą działać w trybie synchronicznym, kiedy członkowie spotykają się w tym samym czasie, używając wybranej aplikacji, lub asynchronicznym, kiedy członkowie dołączają do rozmowy w dowolnym momencie, pisząc na forum lub chacie². Korzystając z dostępnej, głównie anglojęzycznej, literatury dotyczącej tego tematu, poddano analizie historię i teraźniejszość klubów, ze wskazaniem ich fenomenu, roli i znaczenia dla dawnych i współczesnych społeczeństw. Materiał do badań gromadzono z wykorzystaniem metody bibliograficznej, przy użyciu wyszukiwarek i baz danych Google Scholar, JSTOR, ResearchGate i Academia.edu przy użyciu zapytań „book clubs”, „book discussion clubs”, „reading book clubs”. Wyszukiwanie przeprowadzono w grudniu 2024 r. W każdym ze źródeł znaleziono po kilkadziesiąt tekstów naukowych. Wiele z nich dotyczyło psychologicznych korzyści wynikających z udziału w klubach książki lub ich wykorzystania jako narzędzia wspomagającego w edukacji. Większość z tych badań skupiała się na dzieciach i młodzieży. Inne, liczne badania skupiały się na obecności grup mniejszościowych w dyskusyjnych klubach książki i wartościach jakie niesie ich uczestnictwo. Korespondowało to również z tekstami o charakterze historycznym, które wskazywały, że to właśnie różnego rodzaju grupy mniejszościowe były istotne dla powstania i rozwoju klubów książki w formie, jaką znamy dzisiaj. Tego rodzaju teksty wykorzystano w pracy nad tym artykułem. Zdecydowano się wykorzystać literaturę zagraniczną, ponieważ literatura polska rzadko porusza temat klubów książki i są to teksty specjalistyczne, a nie naukowe. Poświęcone są głównie sprawozdaniom ze spotkań i aktywności poszczególnych klubów oraz praktycznym poradom i wskazówkom dla bibliotekarzy, jak prowadzić tego rodzaju grupy.

1 B. Cessak-Obydzińska, „*Książka ponad podziałami*” na przykładzie czytelniczych klubów dyskusyjnych w USA, [w:] *Książka ponad podziałami*, pod red. A. Krawczyka, Lublin 2007, s. 358.

2 R. Monnier, L.H. Axe, *Book Club Going Virtual? Consider These 3 Things*, [online] <https://programminglibrarian.org/articles/book-club-going-virtual-consider-these-3-things> [dostęp 20.05.2024].

Spółeczna historia klubów książki

Genezy dyskusyjnych klubów książki można dopatrywać się już w XVIII-wiecznych paryskich czy XIX-wiecznych wiktoriańskich salonach intelektualnych osób z wyższych klas społecznych. Jednak równie istotne dla ich istnienia były XVII-wieczne amerykańskie grupy skupione wokół studiowania Biblii. Już wtedy większość ich uczestników stanowiły kobiety, które z powodu obowiązków domowych i oczekiwań społecznych zmuszone były realizować swoje zainteresowania i tworzyć relacje w przestrzeni wspólnoty kościelnej³. Natomiast w swojej obecnej, świeckiej formie kluby książki zaczęły działać w Wielkiej Brytanii, a następnie znacząco rozwinęły się w Stanach Zjednoczonych.

Różni autorzy uważają, że rozwój ten w dużej mierze zawdzięczać można właśnie grupom kobiecym, takim jak koła gospodyń wiejskich czy grupy feministyczne. To w tych przestrzeniach powstawały pierwsze kluby książki, które w literaturze i dyskusjach o niej widziały sposób na zwiększanie wolności kobiet. Jako wyjaśnienie można przyjąć fakt, że kobiety przez długi czas nie miały dostępu do uniwersytetów, stowarzyszeń i klubów. Z powodu tego wykluczenia z przestrzeni intelektualnych decydowały się one na tworzenie własnych, alternatywnych miejsc do spotkań i rozwoju, m.in. dyskusyjnych klubów książki. Grupy te były miejscem nabywania i doskonalenia kompetencji, takich jak: analiza i interpretacja tekstu, zdolności komunikacyjne, wystąpienia publiczne czy nawet pisanie i publikowanie własnej twórczości. Dodatkowo umożliwiały kobietom ćwiczenie się w nowych rolach, np. organizatorek i lidererek⁴. Pozwalały więc na udowadnianie sobie i innym własnych możliwości. Tym samym też wyprowadzały kobiety z – do tej pory ściśle z nimi powiązanej – sfery prywatnej, domowej, umożliwiając wejście w sferę publiczną⁵. Badacze i badaczki zwracają również uwagę, że także inne formy wykluczenia kobiet wywoływały u nich potrzebę tworzenia silnych społeczności z innymi kobietami, wymiany doświadczeń i wzajemnego wsparcia. Do czasu wybuchu wojny secesyjnej w 1861 r. prawie każde amerykańskie miasteczko i wieś miały swój kobiecy klub książki⁶. Trzeba zaznaczyć, że często były one publicznie

3 J. McHugh, *How women invented book clubs, revolutionizing reading and their own lives*, [online] <https://www.washingtonpost.com/history/2021/03/27/womens-book-clubs-history-oprah-reese> [dostęp 20.05.2024].

4 E. Long, *Book Clubs: Women and the Uses of Reading in Everyday Life*, [online] <https://press.uchicago.edu/Misc/Chicago/492621.html> [dostęp 20.05.2024].

5 M. Kelley, "A More Glorious Revolution": *Women's Antebellum Reading Circles and the Pursuit of Public Influence*, „The New England Quarterly” 2003, nr 2(76), s. 163–196.

6 J. McHugh, *How women invented book clubs...*, [online] <https://www.washingtonpost.com/history/2021/03/27/womens-book-clubs-history-oprah-reese> [dostęp 20.05.2024].

wyśmiewane przez intelektualistów i literatów, sugerujących, że skoro kobiety chcą się już spotykać i rozmawiać o literaturze, to mogłyby w tym czasie robić chociaż coś pożytecznego, np. dziergać skarpetki na drutach⁷. Jednak pragnienie kobiet dotyczące uczestniczenia w różnego rodzaju inicjatywach i wydarzeniach literackich nie zniknęło nawet wtedy, gdy uzyskały one dostęp do uniwersytetów i przestrzeni intelektualnych, prawo do głosowania, podejmowania pracy zarobkowej ani gdy zdobyły inne prawa i wolności obywatelskie. Do dziś to kobiety są siłą napędową czytelnictwa – stanowią ok. 80% kupujących beletrystykę, ale też częściej niż mężczyźni słuchają audiobooków, uczęszczają na festiwale, wydarzenia i zajęcia literackie czy prowadzą blogi poświęcone literaturze⁸. Również częściej niż mężczyźni należą do bibliotek i klubów książki: jedynie w niecałej połowie publicznych klubów znajdują się mężczyźni, a znaczna większość prywatnych klubów składa się wyłącznie z kobiet⁹. Badaczki feministyczne tłumaczą to wynikającą z patriarchatu odmienną socjalizacją dziewczynek i chłopców, w wyniku której chłopcy nie są tak bardzo jak dziewczynki zachęceni do czytania w dzieciństwie. Jest to istotne, ponieważ wiele osób twierdzi, że czytanie jest dla nich pewnego rodzaju nawykiem i czytają w dużej mierze dlatego, że pamiętają, iż robili to od zawsze¹⁰.

Kluby książki są jednak znaczące nie tylko dla kwestii płciowych, ale również rasowych. W 1827 r. w Stanach Zjednoczonych powstał pierwszy klub książki czarnych kobiet, założony przez byłe niewolnice, które pragnęły uzyskać edukację, a jednocześnie miały świadomość, że jedyną dostępną dla nich możliwością jest samokształcenie¹¹. Wkrótce podobne kluby zaczęły powstawać na całym wschodnim wybrzeżu Stanów Zjednoczonych. Dla czarnych kobiet edukacja, w tym także praktyka czytania i wspólnego interpretowania tekstów, była aktem oporu nie tylko przeciwko patriarchatowi, ale również przeciwko niewolnictwu i uprzedzeniom białych osób zarówno z Północy, jak i Południa Stanów Zjednoczonych. Dodatkowo kluby te miały wpływ na zwiększanie świadomości politycznej i wprowadzanie tematu niewolnictwa do

7 D. Laskin, H. Hughes, *The Reading Group Book*, New York 1995, s. 5.

8 H. Taylor, *Why Women Read Fiction. The Stories of Our Lives*, Oxford 2020, s. 19.

9 D. Morgan-Witts, *The Inner Lives of Book Clubs. New research offers insights on the dynamics of book clubs*, [online] <https://www.publishersweekly.com/pw/by-topic/columns-and-blogs/soapbox/article/79971-the-inner-lives-of-book-clubs.html> [dostęp 20.05.2024].

10 L. Scholes, *The female-only book club. Why women read more than men*, [online] <https://www.the-tls.co.uk/articles/why-women-read-more-fiction-helen-taylor-review-lucy-scholes> [dostęp 20.05.2024].

11 J. McHugh, *How women invented book clubs...*, [online] <https://www.washingtonpost.com/history/2021/03/27/womens-book-clubs-history-oprah-reese> [dostęp 20.05.2024].

debaty publicznej¹². Niektóre z klubów książki w XIX w. otwarcie wypowiadały się na temat bieżących kwestii społecznych, takich jak: abolicja, rasizm, imigracja, ekonomia, prohibicja, edukacja czy rola kobiety i mężczyzny w społeczeństwie¹³. Dyskusyjne kluby książki funkcjonowały więc zarówno jako platforma intelektualna, jak i radykalne narzędzie polityczne. Część badaczy zwraca uwagę, że mimo wszystko dominujące były i nadal są grupy złożone z białych kobiet z klasy średniej, przez co temat różnic rasowych i klasowych jest słabo rozwinięty, a często nawet niezauważony. Niektórzy dostrzegają także, że obecnie kluby książki nie przyczyniają się w takim stopniu do dyskusji o kwestiach społecznych i ich przemianach, ponieważ funkcja ta została przejęta przez organizacje innego typu. Przypominają też, że większość istniejących w przeszłości klubów książki nie miała jasno określonej politycznej agendy¹⁴.

Z kolei zarówno w kwestii przełamywania barier klasowych, jak i rozwoju klubów książki, duże znaczenie miały działania, których celem było zwiększenie dostępności do książek. Były to po pierwsze kluby książki oparte na sprzedaży wysyłkowej. Pierwszy z nich zaczął działać w 1926 r. w Stanach Zjednoczonych, a jego sukces wynikał z faktu, że większość obywateli nie miała dostępu do księgarni i bibliotek lub dostęp ten był bardzo utrudniony. Nie bez znaczenia był również fakt, że tytuły dystrybuowane w ten sposób cieszyły się dużym zainteresowaniem, przez co wydawcy zdecydowali się zaproponować klientom spore zniżki. Recenzje książek pojawiały się w prasie codziennej, a czytelnicy zakładali grupy, w których mogli o nich ze sobą dyskutować¹⁵. Jednocześnie warto pamiętać, że tego typu sprzedażowe kluby książki z jednej strony przełamywały bariery klasowe, ułatwiając dostęp do książek, a z drugiej rozpowszechniały i podtrzymywały burżuazyjne wartości, wybierając do dystrybucji konkretne tytuły¹⁶. Po drugie, duże znaczenie miał rozwój masowego rynku książek wydawanych w miękkiej oprawie. W Stanach Zjednoczonych przyczynił się do tego The Great Books Movement, który po II wojnie światowej działał na rzecz dostępności literatury, m.in. poprzez publikowanie i rozpowszechnianie książek klasyków w tanich wydaniach oraz

12 M. Kelley, „*A More Glorious Revolution*”..., „The New England Quarterly” 2003, nr 2(76), s. 189.

13 D. Laskin, H. Hughes, *The Reading Group Book*, New York 1995, s. 8.

14 E. Long, *Book Clubs*..., [online] <https://press.uchicago.edu/Misc/Chicago/492621.html> [dostęp 20.05.2024].

15 L. Mikołajuk, *Dyskusyjne Kluby Książki – przenoszenie wzorów brytyjskich do Polski na przykładzie współpracy British Council i Instytutu Książki*, [w:] *Dokąd zmierzamy? Książka i jej czytelnik*, pod red. R. Gazińskiego, Szczecin 2007, s. 101–102.

16 J. Pruitt, *Gay Men's Book Clubs versus Wisconsin's Public Libraries: Political Perceptions in the Absence of Dialogue*, „The Library Quarterly: Information, Community, Policy” 2010, nr 2(80), s. 122.

organizowanie dyskusji o literaturze, mających bardziej akademicki charakter i edukacyjny potencjał¹⁷.

Kolejnym istotnym momentem było pojawienie się klubów książki w mediach masowych, takich jak prasa, radio i telewizja. Przełomowe było zwłaszcza założenie klubu przez amerykańską prezenterkę i celebrytkę Oprah Winfrey w 1996 r. Początkowo był to segment w jej programie telewizyjnym *The Oprah Winfrey Show*, w którym raz w miesiącu podawała widzom tytuł książki do przeczytania, by następnie przeprowadzić dyskusję z wybranymi spośród nich oraz zaproszonymi gośćmi, a fragmenty rozmowy zaprezentować w kolejnym odcinku¹⁸. Klub w zmienionej formule funkcjonuje z przerwami do dzisiaj, przybierając inne formy, np. podcastu czy programu w serwisie streamingowym Apple TV+. Inicjatywa ta sprawiła, że wiele książek omawianych w programie stało się bestsellerami, doprowadziła do wzrostu czytelnictwa, zwiększonego zainteresowania klubami książki w ogóle, także prowadzonymi przez celebrytów, jak Reese Witherspoon czy Emma Watson¹⁹. Klub książki Oprah Winfrey był tak istotny, że nawet klasyczna amerykańska autorka Toni Morrison nazwała go czytelniczą rewolucją²⁰. Z kolei sama Winfrey, opowiadając o swoich motywacjach, nawiązała niejako do fundamentów kobiecych klubów książki z przeszłości, mówiąc „[o]trzymanie własnej karty biblioteczej było jak obywatelstwo, było jak obywatelstwo amerykańskie. [...] Czytanie i bycie mądrą dziewczynką było moim jedynym źródłem poczucia własnej wartości i tylko wtedy czułam się kochana.”²¹. Jej klub przyczyniał się także do przełamywania barier rasowych, nie tylko poprzez fakt, że sama Oprah jest czarną kobietą, ale także dlatego, że często sięgała po książki czarnych autorek i autorów, przybliżając ich twórczość, doświadczenia i poglądy milionom ludzi. Było to możliwe dzięki telewizyjnemu formatowi klubu, a fakt, że dzięki temu docierał on do osób z różnych warstw społecznych wskazuje, że nie był bez znaczenia również w przełamywaniu barier klasowych.

Kolejnym medium ważnym dla rozwoju klubów książek był Internet, który zwiększył dostępność do nich z jednej strony poprzez łatwiejszy dostęp do informacji o stacjonarnych klubach i ich spotkaniach, z drugiej – poprzez

17 D. Laskin, H. Hughes, *The Reading Group Book*, New York 1995, s. 10.

18 R.M. Hall, *The “Oprahfication” of Literacy: Reading “Oprah’s Book Club”*, „College English” 2003, nr 6(65), s. 646–647.

19 A. Haupt, *Celebrity book clubs are the new big thing. But are the picks worth reading?*, [online] https://www.washingtonpost.com/entertainment/books/celebrity-book-clubs-are-the-new-big-thing-but-are-the-picks-worth-reading/2018/09/12/d15b6f36-a4b7-11e8-97ce-cc9042272f07_story.html [dostęp 20.05.2024].

20 J. McHugh, *How women invented book clubs...*, [online] <https://www.washingtonpost.com/history/2021/03/27/womens-book-clubs-history-oprah-reese> [dostęp 20.05.2024].

21 Tamże, [tłum. własne].

możliwość tworzenia wirtualnych grup. Chociaż niemożliwe jest ustalenie, który internetowy klub powstał jako pierwszy i kiedy, to z pewnością było to niedługo po upowszechnieniu się dostępu do Internetu²². Dzięki temu kluby książki stały się bardziej dostępne dla osób, którym stacjonarne spotkania kolidowały z harmonogramem pracy czy życia rodzinnego albo które miały trudności transportowe, ale także dla osób niepełnosprawnych, chorych, nieśmiały czy chcących zachować anonimowość²³. Internet okazał się bardzo istotny również podczas pandemii COVID-19, ponieważ przeniesienie spotkań w sferę wirtualną umożliwiło dalsze funkcjonowanie klubów w warunkach reżimu sanitarnego. Niestety wykluczyło to z uczestnictwa w spotkaniach osoby o niskich kompetencjach technologicznych czy ograniczonym dostępie do Internetu. Badania wskazują, że uczestnicy klubów książki poszukiwali w nich bliskości, wsparcia i rutyny, niezwykle ważnych w czasie niepewności wywołanej pandemią. Wiele osób zakładało też, że w przyszłości ich kluby albo zostaną w pełni wirtualne, albo zaczną częściej wykorzystywać wirtualne technologie. Dla części osób jednak wirtualne dyskusje były mniej swobodne i brakowało im pobocznych rozmów na osobiste tematy, inni z kolei uważali większe skupienie na książkach za zaletę²⁴.

Ważne dla rozwoju i upowszechnienia klubów książki było także powstawanie rządowych i pozarządowych programów rozwoju czytelnictwa, których istotnym elementem było tworzenie książkowych grup dyskusyjnych. W Polsce inicjatywami takimi były READCOM – Kluby Czytelnicze dla Dorosłych, działające w latach 2005–2008 w ramach międzynarodowego projektu finansowanego z programu Socrates Grundtvig 2, a także działające od 2007 r. Dyskusyjne Kluby Książki (DKK) utworzone dzięki współpracy Instytutu Książki i British Council. Pierwszy z nich skierowany był do osób dorosłych, kształcących się i zainteresowanych programem, który Unia Europejska nazywa Life Long Learning – uczeniem się przez całe życie²⁵. Jego celem było promowanie czytelnictwa i pamiętnikarstwa, porównywanie upodobań czytelniczych i dorobku literackiego krajów partnerskich, opracowanie, wdrażanie i promowanie metod edukacyjnych sprzyjających aktywizacji lokalnych społeczności i współpracy międzypokoleniowej, a także edukacji międzykulturowej opartej nie tylko na

22 M.K. Chelton, *When Oprah Meets E-mail: Virtual Book Clubs*, „Reference & User Services Quarterly” 2001, nr 1(41), s. 32.

23 A.F. Gilliss, *A Novel Idea. Librarians reimagine book clubs with the help of technology*, [online] <https://americanlibrariesmagazine.org/2014/05/13/a-novel-idea> [dostęp 20.05.2024].

24 *New Research: Book Clubs in Lockdown*, [online] https://www.bookbrowse.com/press_info/releases/index.cfm/release/45 [dostęp 20.05.2024].

25 P. Jankowski, *Kluby Czytelnicze dla Dorosłych READCOM*, „Poradnik Bibliotekarza” 2008, nr 1, s. 7.

literaturze, ale również filmie, teatrze i historii, zachęcanie do czytania i pisania biografii jako źródła wiedzy o własnej tożsamości i kulturze, tożsamości i kulturze europejskiej oraz organizowanie spotkań partnerów i uczestników projektu w celu wymiany doświadczeń. W projekcie brały udział: Austria, Portugalia, Belgia, Turcja oraz Polska, a na terenie naszego kraju kluby READCOM działały w bibliotekach publicznych w Gorlicach, Jaśle, Pile, Lublinie i Warszawie oraz bibliotekach przy Uniwersytetach Trzeciego Wieku w Lublinie, Łodzi i Warszawie²⁶. Natomiast DKK działają przede wszystkim w bibliotekach publicznych, zarówno tych w dużych miastach, jak i w mniejszych miejscowościach, ale także w bibliotekach pedagogicznych, szkolnych, uniwersyteckich, więziennych, parafialnych, przy domach kultury, stowarzyszeniach, fundacjach, czy klubach sportowych we współpracy z biblioteką publiczną²⁷. Do klubu może należeć każda osoba bez względu na wiek, wykształcenie, zawód, pochodzenie, religię, zainteresowania itp. Kluby zazwyczaj różnicują się ze względu na wiek czytelników – istnieją kluby dla dorosłych, dla młodzieży oraz dla dzieci, ale zdarzają się także kluby rodzinne i międzypokoleniowe. DKK mają na celu przede wszystkim promowanie czytelnictwa przez tworzenie bezpiecznych przestrzeni do rozmów o literaturze, popularyzowanie idei dyskusyjnych klubów książkowych, inspirowanie i wspieranie bibliotekarzy w kreowaniu mody na czytanie, ożywienie i integrowanie lokalnych społeczności skupionych wokół bibliotek oraz zachęcenie nowych użytkowników do korzystania z nich. Mogą jednak pełnić znacznie więcej funkcji i zaspokajać różne potrzeby swoich członków.

Funkcje klubów książki

Niewątpliwie kluby książki przyczyniają się do rozwoju czytelnictwa i kompetencji czytelniczych, ponieważ dyskusja i interakcje z innymi osobami zwiększają motywację do czytania, a sam akt lektury przebiega wtedy w bardziej aktywny i wzbogacający sposób, uwzględniając zaznaczanie interesujących fragmentów, zwracanie uwagi na więcej różnych kwestii, szukanie porównań itp.²⁸ Ponadto badania sugerują, że kluby prowadzone przez Internet mogą być lekarstwem na spadek czytelnictwa, o który obwinia się Internet. Połączenie starych i nowych mediów może doprowadzić do stworzenia innych niż

26 A. Franaszek, E. Szydłowska, *Promocja czytelnictwa – źródło informacji o książce na przykładzie Dyskusyjnych Klubów Książki*, [w:] *Przestrzeń informacyjna książki*, pod. red. J. Koniecznej, S. Kurek-Kokocińskiej, H. Tadeusiewicz, Łódź 2009, s. 524.

27 Instytut Książki, *Informator DKK*, [online] <https://instytutksiazki.pl/kluby-ksiazki,6,informator-dkk,10.html> [dostęp 16.01.2024].

28 B. Cessak-Obydzińska, „*Książka ponad podziałami*”..., s. 366.

dotychczasowe praktyk czytelniczych, lepiej dopasowanych do zainteresowań i potrzeb współczesnych dzieci i młodzieży²⁹.

Kluby przyczyniają się też do poszerzania horyzontów swoich uczestników, ponieważ często wybierane są książki, po które sami być może by nie sięgnęli³⁰. Istotne jest też, że dzięki dyskusji członkowie konfrontują się z innym odbiorom tej samej lektury, co wynika ze zróżnicowanych cech psychologicznych, doświadczeń życiowych, wykształcenia i innych czynników. Podczas rozmowy często pojawiają się też tematy związane z moralnością, etyką, wartościami, zwyczajami czy różnicami kulturowymi i sytuacją społeczną różnych grup³¹. Z kolei do rozwoju zainteresowań może przyczyniać się zarówno uczestnictwo w klubach poświęconych konkretnemu gatunkowi literatury czy autorowi, jak i udział w różnych wydarzeniach i projektach społeczno-kulturalnych w ramach klubu książki.

W związku z tym powstało wiele projektów edukacyjnych wykorzystujących kluby książki, skierowanych zarówno do dzieci, młodzieży, jak i do dorosłych. Badania wykazują pozytywny wpływ uczestniczenia w dyskusjach oraz tworzenia interpersonalnych relacji i społeczności na proces nauczania. Okazuje się to przydatne na przykład w nauce języków obcych, ponieważ uczestnicy nie tylko ćwiczą formułowanie wypowiedzi, ale dyskutują też o różnych kwestiach językowych związanych z pisownią, znaczeniem, czy wymową słów i zwrotów³². Ważne jest również wykorzystywanie technologii cyfrowych przez dzieci i młodzież. Przykładowo, internetowe kluby książki prowadzone w trybie asynchronicznym mogą przyczyniać się do tworzenia bardziej wyczerpujących i uporządkowanych wypowiedzi niż tradycyjne dyskusje lub zadania pisemne w trakcie zajęć szkolnych, dzięki większej ilości czasu na przeanalizowanie odpowiedzi innych osób i sformułowanie własnej. Do tego w rozmowę może zaangażować się większa liczba osób, w tym też te, które mają problemy w nawiązywaniu relacji z rówieśnikami, nie są bardzo dobrymi uczniami lub zaawansowanymi czytelnikami. Możliwy jest również swobodniejszy rozwój dyskusji w wielu kierunkach jednocześnie, co jest trudniejsze do uzyskania w rozmowie twarzą w twarz. Dzięki temu klub książki może zwiększyć realne zaangażowanie w czytelnictwo i zainteresowanie wypowiedziami innych osób, a nabyte w ten sposób umiejętności mogą następnie zostać przeniesione w obszar tradycyjnego

29 C. Scharber, *Online Book Clubs: Bridges between Old and New Literacies Practices*, „Journal of Adolescent & Adult Literacy” 2009, nr 5(52), s. 433–437.

30 D. Morgan-Witts, *The Inner Lives of Book Clubs...*, [online], <https://www.publishersweekly.com/pw/by-topic/columns-and-blogs/soapbox/article/79971-the-inner-lives-of-book-clubs.html> [dostęp 20.05.2024].

31 B. Cessak-Obydzińska, „Książka ponad podziałami”..., s. 366.

32 E. Ro, *How Learning Occurs in an Extensive Reading Book Club: A Conversation Analytic Perspective*, „Applied Linguistics” 2019, nr 1(40), s. 152–175.

nauczania³³. Kluby książki okazały się pomocne również w edukacji osób z niepełnosprawnością intelektualną i trudnościami komunikacyjnymi, zwiększając nie tylko ich zdolności kognitywne, językowe i społeczne, ale także poczucie sprawczości i samooceny³⁴. Kluby książki mogą być również wykorzystywane na wyższych szczeblach edukacji, przyczyniając się do rozwoju umiejętności krytycznego myślenia i wyciągania wniosków³⁵ czy doskonalenia umiejętności wyszukiwania i wykorzystywania informacji³⁶. Wsparcie rozwoju naukowego uczestników klubów książkowych jest możliwe również dzięki redukcji lęku przed biblioteką (*library anxiety*). Lęk przed biblioteką to zespół nieprzyjemnych odczuć związanych z korzystaniem z biblioteki takich jak: niepokój, niepewność, bezradność i zagubienie. Wynika on z różnych czynników, m.in. nieznamomości przestrzeni biblioteki, zasad i norm w niej panujących, nieumiejętności znalezienia informacji, korzystania z zasobów bibliotecznych i dostępnych w niej technologii, stresu towarzyszącego interakcji z pracownikami czy poczucia nieprzynależności osób z grup mniejszościowych i marginalizowanych. W związku z tym może on utrudniać lub nawet uniemożliwiać korzystanie z biblioteki, tym samym ograniczając dostęp do źródeł i hamując rozwój naukowy. Kluby książki prowadzone w bibliotekach pomagają poznać panujące w nich zasady, nabyć potrzebne kompetencje oraz tworzyć relacje z pracownikami i innymi użytkownikami, tym samym dają poczucie przynależności do biblioteki i bycia częścią jej społeczności, co powoduje obniżenie poziomu lęku³⁷.

Kluby książki mogą przyczyniać się też do rozwoju zawodowego. Wydaje się to naturalne w przypadku pracowników bibliotek³⁸ oraz studentów bibliotekoznawstwa i informacji naukowej³⁹. Sprawdzają się one też w środowisku

33 J. Colwell, L. Woodward, A. Hutchison, *Out-of-School Reading and Literature Discussion: An Exploration of Adolescents' Participation in Digital Book Clubs*, „Online Learning” 2018, nr 2(22), s. 221–247.

34 R.A. Wiebe Berry, C.S. Englert, *Designing Conversation: Book Discussions in a Primary Inclusion Classroom*, „Learning Disability Quarterly” 2005, nr 1(28), s. 35–58.

35 A.T. Switzer, L.A. Barclay, *Book Clubs: Best Practices in Promoting Critical Thinking in Business Classes*, „Journal of Business & Finance Librarianship” 2012, nr 4(17), s. 328–345.

36 D.M. Mashiyane, T.A. Makhurpetsi, T. Kgosiemang, *The University of the Free State Neville Alexander Library book club and information-seeking behaviour*, „IFLA Journal” 2023, nr 3(49), s. 503–641.

37 J. Lackner, R. Luxmore, X. Kneedler-Shorten, *Book Clubs As Means of Reducing Library Anxiety*, „Journal of New Librarianship” 2023, nr 1(8), s. 20–40.

38 S.D. Smith, Q. Galbraith, *Library Staff Development: How Book Clubs Can Be More Effective (and Less Expensive) than Traditional Trainings*, „College & Undergraduate Libraries” 2011, nr 2–3(18), s. 170–182.

39 L. Brown, *Together We Read, Together We Learn: Examining Book Clubs as a Means of Connecting LIS to a Feminist Diversity Ethic*, „The International Journal of Information Diversity & Inclusion” 2019, nr 1(3), s. 77–90.

szkolnym, np. wspomagając przekazywanie wiedzy pomiędzy nauczycielami z różnym doświadczeniem zawodowym⁴⁰, przyczyniając się do wprowadzania nowych metod nauczania⁴¹, zwiększając poczucie wiary w swoje umiejętności⁴² oraz pogłębiając zrozumienie i empatię wobec uczniów o odmiennym pochodzeniu czy tożsamości, tworząc bardziej wyrozumiałe i akceptujące środowisko szkolne⁴³. Badania wykazują także, że tworzenie świadomych i włączających przestrzeni prowadzi do zwiększonego zaangażowania uczniów, a tym samym rozwoju ich wiedzy i umiejętności⁴⁴. Kluby książki okazują się przydatne również dla pracowników związanych z ochroną zdrowia, nie tylko pomagając im w nawiązywaniu bliższej współpracy pomiędzy różnymi profesjami, zwiększeniu wiedzy medycznej, ale także w lepszym zrozumieniu pacjentów, sposobów nawiązywania relacji z nimi i procesów zdrowienia⁴⁵.

Ponadto uczestnictwo w klubach książki jest aktywną praktyką społeczno-kulturową, a tym samym punktem wyjścia do badania własnej tożsamości, poglądów, myśli i uczuć oraz zwiększania umiejętności psychospołecznych i interpersonalnych, takich jak aktywne słuchanie, komunikacja, podejmowanie decyzji, rozwiązywanie problemów, zarządzanie sobą czy nawet unikanie ryzykownych zachowań⁴⁶. Przyczynia się też do zwiększania poczucia własnej wartości, a także zrozumienia i empatii w stosunku do innych, ich stylu życia

40 M.D. Burbank, D. Kauchak, A. J. Bates, *Book Clubs as Professional Development Opportunities for Preservice Teacher Candidates and Practicing Teachers: An Exploratory Study*, „The New Educator” 2010, nr 1(6), s. 56–73.

41 D.J. Alghamdi, *The impact of using book clubs among female teachers in their professional development in Saudi Arabia*, „Cogent Education” 2022, nr 1(9).

42 K. Stover, L. Yearta, C. Harris, *Experiential Learning for Preservice Teachers: Digital Book Clubs With Third Graders*, „Journal of Digital Learning in Teacher Education” 2016, nr 1(32), s. 5–12.

43 P. Smagorinsky, L.L. Johnson, *Empathic Framing during Concept Development in Book Club Discussions in a Service-Learning Teacher Education Class*, „Language and Sociocultural Theory” 2021, nr 2(8), s. 206–238.

44 E.H. Whitney, *Fostering Joy in Reading: Implementing Culturally and Historically Responsive Book Clubs with Black Girls with Disabilities*, „Multiple Voices for Ethnically Diverse Exceptional Learners” 2022, nr 1(22), s. 24–38.

45 P.L. Stephenson et al., *Book Clubs – Outreach Opportunities for Hospital Libraries*, „Medical Reference Services Quarterly” 2014, nr 4(33), s. 448–459; D.A. Greenawald, T.M. Adams, *School nurse book clubs: an innovative strategy for lifelong learning*, „The Journal of School Nursing” 2008, nr 2(24), s. 253–259; K.S. Plake, *Book Club Elective to Facilitate Student Learning of the Patient Experience With Chronic Disease*, „American Journal of Pharmaceutical Education” 2010, nr 3(74); O. Khokhlova, A. Bhatia, *Bringing Books Back: Enhancing the Understanding of Psychotherapy in Psychology Students Through Book Club Participation*, „Teaching of Psychology” 2021, nr 1(50), s. 32–40.

46 J. Tijms, M.A. Stoop, J.N. Polleck, *Bibliotherapeutic book club intervention to promote reading skills and social-emotional competencies in low SES community-based high schools. A randomised controlled trial*, „Journal of Research in Reading” 2018, nr 3(41), s. 525–545.

i poglądów⁴⁷. Na przykład kluby książki poświęcone tematyce LGBTQ+ zarówno wśród młodzieży identyfikującej, jak i nie identyfikującej się jako część tej społeczności, przyczyniają się do lepszego zrozumienia poszczególnych tożsamości, zwiększenia empatii w stosunku do osób nieheteronormatywnych i niecisplciowych i wiedzy o ich doświadczeniach, a także uświadomienia sobie przywileju wynikającego z normatywnej orientacji seksualnej i tożsamości płciowej, obowiązujących relacji władzy czy społecznych skutków obowiązkowego heteroseksualizmu (*compulsory heterosexuality*) i cisplciowości. Zwiększa się też poziom świadomości o znaczeniu działania i rzecznictwa na rzecz osób LGBTQ+ i chęć angażowania się w aktywizm i promocję zmiany społecznej⁴⁸.

To wszystko sprawia, że w istnieniu klubów książki ważne jest również tworzenie społeczności, relacji interpersonalnych i sieci wsparcia⁴⁹. Dlatego kobiety w czasach ważnych zmian lub dużych kryzysów życiowych, np. po ukończeniu studiów, rozwodzie, śmierci współmałżonka czy wyprowadzce dzieci właśnie w klubach książki szukały wsparcia i porad⁵⁰. Dzięki relacjom między uczestnikami kluby książki dają poczucie więzi, przynależności i wsparcia również uczniom i studentom, a to zwiększa nie tylko ich dobrostan, ale także osiągnięcia szkolne i akademickie⁵¹. Również osobom z grup mniejszościowych, np. niepełnosprawnym⁵² czy imigrantom⁵³, łatwiej jest dzięki temu nawiązać więzi społeczne z innymi osobami, a także odnaleźć w sobie poczucie sprawczości i zacząć dzielić się z innymi swoimi przeżyciami i poglądami.

Z tego powodu kluby książki mogą być też wspierającym narzędziem terapeutycznym. Badania pokazują, że są one przestrzeniami, które nie patologizują i nie stygmatyzują uczestników, dają im kontrolę nad osobistymi informacjami, którymi będą się dzielić i nie wzbudzają poczucia bycia klientem terapii lub ofiarą życiowych wydarzeń, a tym samym pomagają w uzyskaniu poczucia

47 J.R. Banas et al., *The Psychosocial Benefits of Biblioguidance Book Clubs*, „Journal of School Health” 2024, nr 7(94).

48 A. Herb, D. Betts, *Queering the Book Club: Empathy Development Through Young Adult Literature in Australian Discussion Groups*, „Children’s Literature in Education” 2022, nr 3(55).

49 R. Clarke, N. Hookway, R. Burgess, *Reading in Community, Reading for Community: A Survey of Book Clubs in Regional Australia*, „Journal of Australian Studies” 2017, nr 2(41), s. 171–183.

50 J. McHugh, *How women invented book clubs...*, [online] <https://www.washingtonpost.com/history/2021/03/27/womens-book-clubs-history-oprah-reese/> [dostęp 20.05.2024].

51 N.R. Petrich, *Book Clubs: Conversations Inspiring Community*, „i.e.: inquiry in education” 2015, nr 1(7), s. 1–13.

52 R.A. Wiebe Berry, C. S. Englert, *Designing Conversation...*

53 A. Granqvist, *How I live [participate] now. Re-negotiating social belonging and linguistic participation in book-group discussions*, „European Journal of Applied Linguistics” 2023, nr 2(11), s. 460–487.

normalności w życiu. Grupowe dyskusje nad książkami pozwalają odnieść siebie i swoje doświadczenia zarówno do bohaterów literackich, jak i innych uczestników, przez co umożliwiają przyjrzenie się sobie w różnych rolach. Członkostwo w grupie pozwala uzyskać zrozumienie i wsparcie, przepracować traumy, nauczyć się nowych sposobów radzenia sobie z życiowymi trudnościami oraz tworzyć bezpieczne relacje oparte na zaufaniu⁵⁴. Przebywanie w nierestrykcyjnym otoczeniu, wyrobienie sobie nawyku czytania i poczucie przynależności do społeczności przyczyniają się też do wytworzenia poczucia tożsamości jako czytelnika⁵⁵.

Kluby książki mogą pełnić rolę tożsamościotwórczą właśnie dzięki możliwości spotkania z innymi poglądami i doświadczeniami oraz dzielenia się własnymi, zwiększania umiejętności psychospołecznych, tworzenia interpersonalnych relacji, sieci wsparcia i społeczności. Jest to szczególnie istotne dla osób po ciężkich przejściach, z trudnościami życiowymi czy należących do grup dyskryminowanych. Najwięcej badań w tym temacie dotyczy kobiet z różnych kultur i w różnym wieku, którym kluby książki pozwalają odnosić siebie i swoje przeżycia do bohaterek literackich, wyobrażać w przeżywanych przez nie sytuacjach, a także konfrontować z perspektywą pozostałych uczestniczek, w ten sposób badając, negocjując i tworząc poczucie własnej tożsamości⁵⁶. Kobiety częściej niż mężczyźni podlegają sprzecznym oczekiwaniom społeczno-kulturowym i doświadczają wewnętrznych konfliktów wynikających z różnicy pomiędzy narzucanymi im rolami a własnymi pragnieniami. Dlatego temat społecznie konstruowanej tożsamości, kreującej się poprzez autoidentyfikację jako czytelniczki, tworzone razem z innymi kobietami społeczności i podejmowane wspólnie z nimi aktywności, jest dla nich czymś więcej niż tylko akademicką teorią i dyskursem⁵⁷. Badania wskazują również na kluby książki jako wsparcie w konstruowaniu tożsamości zachwianej przez szybkie tempo życia, zmiany i niepewność, jaką niesie ze sobą współczesność. Dzięki czytaniu tekstów i dyskutowaniu ich z innymi możliwe jest konstruowanie bardziej pewnego i stałego poczucia własnej tożsamości⁵⁸.

54 L.F. Holman et al., *Book Club Groups to Aid Relational Connection and Trust among Addicted Trauma Survivors*, „Journal of Creativity in Mental Health” 2019, nr 1(14), s. 37–53.

55 L. MacGillivray et al., *“I Feel Normal Here”: The Social Functions of a Book Club in a Residential Recovery Program*, „Journal of Language and Literacy Education” 2019, nr 2(14).

56 S.A. Smith, *Talking about “Real Stuff”: Explorations of Agency and Romance in an All-Girls’ Book Club*, „Language Arts” 2000, nr 1(78), s. 30–38.

57 C. Craig, *Reading identity: American and Irish Women’s book clubs, culture, and identity*, „Irish Journal of Sociology” 2019, nr 2(27), s. 128–152.

58 T.C. Thomas, M.A. Pyle, J.M. Handelman, *Identification incubators: reflexivity in consumer book clubs*, „Consumption Markets & Culture” 2020, nr 5(23), s. 456–480.

Podsumowanie

Kluby książki jako grupy osób spotykających się regularnie, by porozmawiać o wybranym tytule, mają nie tylko ciekawą historię, ale również o wiele więcej funkcji niż sam rozwój czytelnictwa. Od początku w ich rozwoju ogromną rolę odgrywały kobiety, a także inne grupy marginalizowane i już przez samo organizowanie i edukowanie się walczyły z uprzedzeniami na tle płci, pochodzenia czy klasy. Nie bez znaczenia dla rozwoju dyskusyjnych klubów książki jakie znamy obecnie były także sprzedażowe kluby książki, kluby prowadzone przez celebrytów takich jak Oprah Winfrey, działające w ramach rządowych i pozarządowych programach promocji czytelnictwa czy rozwój Internetu. Już z samej tej bogatej historii klubów książki można wyciągnąć wniosek, że pełnią one wiele ważnych społecznie funkcji, a potwierdzają to badania. Poprzez różnorodność czytanych tytułów i perspektyw pojawiających się w czasie dyskusji kluby książki umożliwiają poszerzanie horyzontów, wiedzy i zainteresowań. Natomiast dzięki rozwijaniu umiejętności czytelniczych i wypowiadania się są świetnym narzędziem wspierającym proces edukacji dzieci, młodzieży i dorosłych. Ponadto kluby książki prowadzone w bibliotekach mogą przyczyniać się do zmniejszania lęku przed biblioteką (*library anxiety*), a tym samym również ułatwiać proces edukacji. Sięgając po odpowiednie teksty i łącząc ze sobą profesjonalistów kluby książki mogą sprawdzić się również jako narzędzie rozwoju zawodowego. Jako aktywna praktyka społeczno-kulturowa przyczyniają się do zwiększania samoświadomości i poczucia własnej wartości, a także zrozumienia i empatii w stosunku do innych, która przejawia się np. w nawiązywaniu relacji społecznych i tworzeniu sieci wsparcia. Dzięki temu kluby książki mogą być narzędziem angażującym i aktywizującym różne społeczności, skutecznie wspomagającym proces terapeutyczny.

Bibliografia

- Alghamdi D.J., *The impact of using book clubs among female teachers in their professional development in Saudi Arabia*, „Cogent Education” 2022, nr 1(9).
- Banas J.R. et al., *The Psychosocial Benefits of Biblioguidance Book Clubs*, „Journal of School Health” 2024, nr 7(94).
- New Research: Book Clubs in Lockdown*, [online] https://www.bookbrowse.com/press_info/releases/index.cfm/release/45 [dostęp 20.05.2024].
- Brown L., *Together We Read, Together We Learn: Examining Book Clubs as a Means of Connecting LIS to a Feminist Diversity Ethic*, „The International Journal of Information Diversity & Inclusion” 2019, nr 1(3), s. 77–90.

- Burbank M.D., Kauchak D., Bates A.J., *Book Clubs as Professional Development Opportunities for Preservice Teacher Candidates and Practicing Teachers: An Exploratory Study*, „The New Educator” 2010, nr 1(6), s. 56–73.
- Cessak-Obydzińska B., „Książka ponad podziałami” na przykładzie czytelniczych klubów dyskusyjnych w USA, [w:] *Książka ponad podziałami*, red. A. Krawczyk, Lublin 2007, s. 357–366.
- Chelton M.K., *When Oprah Meets E-mail: Virtual Book Clubs*, „Reference & User Services Quarterly” 2001, nr 1(41), s. 31–36.
- Clarke R., Hookway N., Burgess R., *Reading in Community, Reading for Community: A Survey of Book Clubs in Regional Australia*, „Journal of Australian Studies” 2017, nr 2(41), s. 171–183.
- Colwell J., Woodward L., Hutchison A., *Out-of-School Reading and Literature Discussion: An Exploration of Adolescents’ Participation in Digital Book Clubs*, „Online Learning” 2018, nr 2(22), s. 221–247.
- Craig C., *Reading identity: American and Irish Women’s book clubs, culture, and identity*, „Irish Journal of Sociology” 2019, nr 2(27), s. 128–152.
- Franaszek A., Szydłowska E., *Promocja czytelnictwa – źródło informacji o książce na przykładzie Dyskusyjnych Klubów Książki*, [w:] *Przestrzeń informacyjna książki*, red. J. Konieczna, S. Kurek-Kokocińska, H. Tadeusiewicz, Łódź 2009, s. 523–531.
- Gilliss A.F., *A Novel Idea. Librarians reimagine book clubs with the help of technology*, [online] <https://americanlibrariesmagazine.org/2014/05/13/a-novel-idea> [dostęp 20.05.2024].
- Granqvist A., *How I live [participate] now: Re-negotiating social belonging and linguistic participation in book-group discussions*, „European Journal of Applied Linguistics” 2023, nr 2(11), s. 460–487.
- Greenawald D.A., Adams T.M., *School nurse book clubs: an innovative strategy for life-long learning*, „The Journal of School Nursing” 2008, nr 2(24), s. 253–259.
- Hall R.M., *The “Oprahfication” of Literacy: Reading “Oprah’s Book Club”*, „College English” 2003, nr 6(65), s. 646–667.
- Haupt A., *Celebrity book clubs are the new big thing. But are the picks worth reading?*, [online] https://www.washingtonpost.com/entertainment/books/celebrity-book-clubs-are-the-new-big-thing-but-are-the-picks-worth-reading/2018/09/12/d15b6f36-a4b-7-11e8-97ce-cc9042272f07_story.html [dostęp 20.05.2024].
- Herb A., Betts D., *Queering the Book Club: Empathy Development Through Young Adult Literature in Australian Discussion Groups*, „Children’s Literature in Education” 2022, nr 3(55).
- Holman L.F. et al., *Book Club Groups to Aid Relational Connection and Trust among Addicted Trauma Survivors*, „Journal of Creativity in Mental Health” 2019, nr 1(14), s. 37–53.

- Instytut Książki, *Informator DKK*, [online] <https://instytutksiazki.pl/kluby-ksiazki,6,informator-dkk,10.html> [dostęp: 16.01.2024].
- Jankowski P., *Kluby Czytelnicze dla Dorosłych READCOM*, „Poradnik Bibliotekarza” 2008, nr 1, s. 7–9.
- Kelley M., “*A More Glorious Revolution*”: *Women’s Antebellum Reading Circles and the Pursuit of Public Influence*, „The New England Quarterly” 2003, nr 2(76), s. 163–196.
- Khokhlova O., Bhatia A., *Bringing Books Back: Enhancing the Understanding of Psychotherapy in Psychology Students Through Book Club Participation*, „Teaching of Psychology” 2021, nr 1(50), s. 32–40.
- Lackner J., Luxmore R., Kneedler-Shorten X., *Book Clubs As Means of Reducing Library Anxiety*, „Journal of New Librarianship” 2023, nr 1(8), s. 20–40.
- Laskin D., Hughes H., *The Reading Group Book*, New York 1995.
- Long E., *Book Clubs: Women and the Uses of Reading in Everyday Life*, [online] <https://press.uchicago.edu/Misc/Chicago/492621.html> [dostęp 20.05.2024].
- MacGillivray L. et al., “*I Feel Normal Here*”: *The Social Functions of a Book Club in a Residential Recovery Program*, „Journal of Language and Literacy Education” 2019, nr 2(14).
- Mashiyane D.M., Makhurpetsi T.A., Kgosiemang T., *The University of the Free State Neville Alexander Library book club and information-seeking behaviour*, „IFLA Journal” 2023, nr 3(49), s. 503–641.
- McHugh J., *How women invented book clubs, revolutionizing reading and their own lives*, [online] <https://www.washingtonpost.com/history/2021/03/27/womens-book-clubs-history-oprah-reese> [dostęp 20.05.2024].
- Mikołajuk L., *Dyskusyjne Kluby Książki – przenoszenie wzorów brytyjskich do Polski na przykładzie współpracy British Council i Instytutu Książki*, [w:] *Dokąd zmierzamy? Książka i jej czytelnik*, red. R. Gaziński, Szczecin 2007, s. 101–108.
- Monnier R., Axe L.H., *Book Club Going Virtual? Consider These 3 Things*, [online] <https://programminglibrarian.org/articles/book-club-going-virtual-consider-these-3-things> [dostęp 20.05.2024].
- Morgan-Witts D., *The Inner Lives of Book Clubs. New research offers insights on the dynamics of book clubs*, [online] <https://www.publishersweekly.com/pw/by-topic/columns-and-blogs/soapbox/article/79971-theinner-lives-of-book-clubs.html> [dostęp 20.05.2024].
- Petrich N.R., *Book Clubs: Conversations Inspiring Community*, „i.e.: inquiry in education” 2015, nr 1(7), s. 1–13.
- Plake K.S., *Book Club Elective to Facilitate Student Learning of the Patient Experience With Chronic Disease*, „American Journal of Pharmaceutical Education” 2010, nr 3(74).
- Pruitt J., *Gay Men’s Book Clubs versus Wisconsin’s Public Libraries: Political Perceptions in the Absence of Dialogue*, „The Library Quarterly: Information, Community, Policy” 2010, nr 2(80), s. 121–141.

- Ro E., *How Learning Occurs in an Extensive Reading Book Club: A Conversation Analytic Perspective*, „Applied Linguistics” 2019, nr 1(40), s. 152–175.
- Scharber C., *Online Book Clubs: Bridges between Old and New Literacies Practices*, „Journal of Adolescent & Adult Literacy” 2009, nr 5(52), s. 433–437.
- Scholes L., *The female-only book club. Why women read more than men*, [online] <https://www.the-tls.co.uk/articles/why-women-read-more-fiction-helen-taylor-review-lucy-scholes> [dostęp 20.05.2024].
- Smagorinsky P., Johnson L.L., *Empathic Framing during Concept Development in Book Club Discussions in a Service-Learning Teacher Education Class*, „Language and Sociocultural Theory” 2021, nr 2(8), s. 206–238.
- Smith S.A., *Talking about “Real Stuff”: Explorations of Agency and Romance in an All-Girls’ Book Club*, „Language Arts” 2000, nr 1(78), s. 30–38.
- Smith S.D., Galbraith Q., *Library Staff Development: How Book Clubs Can Be More Effective (and Less Expensive) than Traditional Trainings*, „College & Undergraduate Libraries” 2011, nr 2–3(18), s. 170–182.
- Stephenson P.L. et al., *Book Clubs – Outreach Opportunities for Hospital Libraries*, „Medical Reference Services Quarterly” 2014, nr 4(33), s. 448–459.
- Stover K., Yearta L., Harris C., *Experiential Learning for Preservice Teachers: Digital Book Clubs With Third Graders*, „Journal of Digital Learning in Teacher Education” 2016, nr 1(32), s. 5–12.
- Switzer A.T., Barclay L.A., *Book Clubs: Best Practices in Promoting Critical Thinking in Business Classes*, „Journal of Business & Finance Librarianship” 2012, nr 4(17), s. 328–345.
- Taylor H., *Why Women Read Fiction. The Stories of Our Lives*, Oxford 2020.
- Thomas T.C., Pyle M.A., Handelman J.M., *Identification incubators: reflexivity in consumer book clubs*, „Consumption Markets & Culture” 2020, nr 5(23), s. 456–480.
- Tijms J., Stoop M.A., Polleck J.N., *Bibliotherapeutic book club intervention to promote reading skills and social-emotional competencies in low SES community-based high schools: A randomised controlled trial*, „Journal of Research in Reading” 2018, nr 3(41), s. 525–545.
- Whitney E.H., *Fostering Joy in Reading: Implementing Culturally and Historically Responsive Book Clubs with Black Girls with Disabilities*, „Multiple Voices for Ethnically Diverse Exceptional Learners” 2022, nr 1(22), s. 24–38.
- Wiebe Berry R.A., Englert C.S., *Designing Conversation: Book Discussions in a Primary Inclusion Classroom*, „Learning Disability Quarterly” 2005, nr 1(28), s. 35–58.

